

UNA POPOVIĆ¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

LOKOV NOVI PUT IDEJA

Sažetak: Filozofija Džona Loka u ovom radu razmatra se iz perspektive njegovog razumevanja ideja i opažanja, sa ciljem da se rekonstruiše Lokov metod mišljenja. Lokov metod, novi put ideja, razume se kao bitno vezan za njegovo empirističko opredeljenje, i kao konstitutivan za celokupan projekat njegove filozofije. Centralne analize u radu posvećene su razmatranju veze opažanja, ideje i njima opredeljenog filozofskog načina mišljenja.

Ključne reči: Džon Lok, ideje, metod, novi put ideja, opažaj

Novi put ideja (New Way of Ideas) predstavlja opšti naziv za filozofiju Džona Loka (John Locke). Upravo pod ovim nazivom, koji potiče od Lokovog savremenika i kritičara E. Stilingflita (Edward Stillingfleet), Lokova misao bila je poznata tradiciji britanskog empirizma XVII i XVIII veka.² Novi put ideja naznačio je dominantnu trasu razvoja empirističke filozofije, započete još sa Bekonom (Francis Bacon) i Hobsom (Thomas Hobbes), dajući joj mnogo potrebno metodsko utemeljenje i usmeravajući je ka pitanjima saznanja i svesti. U tom smislu, iako imenuje Lokovu misao u celini, novi put ideja prevashodno se odnosi na njen metodski aspekt, te označava mišljenje o *idejama i putem ideja*.

Značaj Loka za razvoj britanskog empirizma nije potrebno mnogo naglašavati, no ipak, činjenica da se taj značaj pre svega iscrpljuje u novom metodi kojim se Lok implicitno koristi u svojim istraživanjima manje je poznata. Naime, burne i pozitivne reakcije na Ostrvu izazivaju ne samo Lokovo ubedenje da *Nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu*, ne samo njegova kritika urođenih ideja i njegova teorija saznanja, već i način njegovog mišljenja, koji najpre opredeljuje dalji tok ostrvske misli.

1 E-mail adresa autorke: unapopovic@ff.uns.ac.rs

2 Up. Lennon, T. M., „Locke on ideas and representation”, u: L. Newman (ed.), *The Cambridge Companion to Locke's 'Essay concerning human understanding'*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 231.

New Way of Ideas je, dakle, naziv Lokovog projekta, ali takođe i oznaka načina na koji je on zamišljen i izveden. Karakteristično je za savremene interpretacije Loka da one ovoj sintagmi novog puta ideja pristupaju jednostrano, naglašavajući tematiku ideja i način na koji Lok razumeva ovaj centralni pojam novovekovne filozofije. Takvi pristupi, međutim, skoro u celosti zaobilaze metodski smisao i karakter novog puta ideja, što za posledicu ima i nepotpuno razumevanje Lokove misli. Jednom izdvojen i naglašen, pojam ideje u svom smislu i funkciji unutar Lokove misli pomračuje njen istinski duh i njemu osobenu vitalnost; stoga Lok za nas danas pre svega važi kao figura prošlosti filozofije.

Kako smo već napomenuli, ovo nije bio slučaj i sa Lokovim savremenicima. Štaviše, pre bi se moglo reći da je upravo *put* ideja, odnosno manir mišljenja *o idejama* i *uz pomoć ideja* bio vitalni aspekt Lokove misli, onaj koji je privukao sledbenike; o tome, napokon, svedoči i Stiligflitovo imenovanje Lokove filozofije. Svedočanstvo toga možemo naći kako kod Lokovog učenika, lorda Šaftsbrija (Anthony Ashley-Cooper Shaftesbury), tako i kod druge dve velike figure britanskog empirizma – Barklija (George Berkeley) i Hjuma (David Hume). Njihove filozofije, naime, značajno odstupaju od Lokove i u pogledu načina razumevanja ideja i u pogledu krajnjih konsekvenci koje takvo razumevanje uslovljava po poimanje granica i smisla empirističke filozofije, ali ne i u pogledu duha i manira takvog mišljenja. U tom smislu osvetljavanje Lokovog metoda mišljenja o idejama i putem ideja, njegovog *novog puta*, može poslužiti i za detaljnije razumevanje daljeg toka empirističke filozofije XVII i XVIII veka.

U redovima koji slede nastojaćemo da u kratkim crtama predstavimo metod Lokovog mišljenja, te da ga pozicioniramo spram njegovog učenja o idejama. U centru naših razmatranja tako će ipak biti pojam ideje, kao noseći pojam Lokove filozofije i njenog metoda, no ovaj pojam biće predstavljen s obzirom na svoju metodsku funkciju i njenu izgradnju na osnovama Lokovog empirističkog opredeljenja.

POJAM IDEJE I NJEGOV METODSKI SMISAO

Pojam ideje predstavlja jedan od centralnih pojmova novovekovne filozofije, karakterističan jednako za racionalističku, kao i za empirističku tradiciju. U duhu novovekovnog okreta ka subjektivnosti, odnosno fokusiranja svesti i njenih sadržaja kao polazne tačke filozofskog istraživanja, pojam ideje, šire shvaćen, predstavlja naziv za osnovnu jedinicu svesti i njenih pro-

cesa – on je atom unutrašnjeg prostora.³ Pod uticajem nove mehanicističke nauke i njoj komplementarne korpuskularne teorije, filozofi novog veka skloni su prenošenju modela razumevanja spoljašnje, fizičke realnosti na tumačenje i razmatranje duhovnih i mentalnih fenomena: u tom smislu pojmu ideje odgovara funkcija najmanje sastavne jedinice područja svesti kakva je data čoveku.⁴

Pojam ideje, međutim, ima i bitno metodski značaj i ulogu u novovekovnoj filozofiji. Naime, budući da novovekovna misao za svoju polaznu tačku uzima upravo svest i njene procese, te na osnovu njihove analize pokušava da uspostavi okvire mogućeg znanja i domete njegove ispravnosti i opravdanosti, može se reći da upravo pojam ideje ovde predstavlja tačku oko koje se takva istraživanja centriraju.⁵ Drugim rečima, ukoliko se istražuje domen svesti, onda se najpre istražuje domen ideja: sve drugo što se može zaključiti o tom domenu zaključuje se polazeći od ideja i s obzirom na mogućnosti koje su idejama otvorene. Pojmovi sopstva, misaone supstancije, razuma, sećanja, imaginacije i slično za novovekovnu misao pojmovi su izvedeni s obzirom na razumevanje pojma ideje, koji se u istraživanju domena svesti pokazuje kao njegova nit vodilja: prvo na šta nailazimo kada se okrenemo razmatranju sopstvenog mišljenja za novovekovne mislioce upravo su ideje.

U skladu sa tim, pojam ideje ne samo da ima centralnu ulogu u artikulaciji novovekovne misli, već je ta njegova uloga bitno metodska: u kontekstu toga na koji način smo razumeli ideju od koje u istraživanju polazimo zavisice i domen koji je na osnovu takvog razumevanja ideje otvoren za dalja razmatranja. Drugim rečima, ukoliko način na koji razumemo ideje određuje karakter vidljivosti domena svesti, onda on istovremeno bitno određuje i način na koji ćemo misliti o svesti, te se stoga pojam ideje pokazuje kao metodski pojam. Tako s obzirom na razumevanje ideje možemo preciznije razlikovati novovekovne filozofske projekte u pogledu perspektiva znanja i njegovih dometa. Na primer, pitanje mogućnosti i opravdanosti metafizike kao filozofske discipline rešava se na ovim osnovama: činjenica da Dekartova (Rene Descartes) misao dopušta i otvara metafiziku, dok Lokova to ne čini, može se u krajnjem objasniti analizom njihovog razumevanja ideja.

3 Ovakvu upotrebu pojma ideje suštinski uvodi Dekart u *Meditacijama*. Up. Kenny, A., *The Rise of Modern Philosophy*, Clarendon Press, Oxford, 2006, str. 112.

4 Up. Carey, D., *Locke, Shaftesbury, and Hutcheson*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, str. 69, 201-202; Ayers, M., *Locke. Epistemology and Ontology*, Routledge, London/New York, 2005, str. 24-25.

5 Up. Gaukroger, S., „Knowledge, evidence and method”, u: D. Rutherford (ed.), *The Cambridge Companion to Early Modern Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, str. 60-61.

Lokovo shvatanje ideja eksplicirano je u njegovim spisima, od kojih je verovatno najznačajniji *Ogled o ljudskom razumu*, gde je tematizacija ideja eksplicitno započeta kritikom Dekartovog shvatanja ideja, na primeru kritike urođenih ideja. Lokov postupak ovde je vrlo promišljen: on će najpre kritikovati rivalsku teoriju o idejama, na pozadini već usvojenog razumevanja ideje koje daje već u prvim redovima svog dela,⁶ da bi nakon toga ponudio sopstveno shvatanje, koje treba da pozitivno razreši sve probleme i nejasnoće koje su uočene kod Dekarta.⁷ Ipak, Lok nigde ne eksplicira sopstveni metod: on ga sprovodi u delo i na samom delu pokazuje.

Drugim rečima, Lok nam nije ostavio nikakav metodski spis u kom bi neposredno svedočio o tome kako shvata metod i iz čega se taj metod sastoji, niti u samom *Ogledu* vodi svog čitaoca na način na koji to čini Dekart u *Meditacijama*. Lokov pristup sličan je pristupu koji sprovodi Spinoza (Baruch de Spinoza) u *Etici*, u smislu da metod otkrića ovde ostaje u drugom planu, dok u prvi plan istupa metod opravdanja – objašnjenje osnovnih pojmova, te argumentacija i dokazivanje iznešenih stavova. Ipak, povremeno se kod Loka može zateći i poziv čitaocu da se u ponuđene stavove uveri uvidom u sopstveno mišljenje,⁸ što implicira da je ovde ipak na delu osobena strategija, slična Dekartovoj, koja zahteva od čitaoca da sam, sopstvenim mišljenjem, zaokruži postupak dokazivanja.

U tom smislu Lokov novi put ideja u izvesnoj meri moramo prisvojiti upravo kao put: kao osoben metod mišljenja o idejama i putem ideja, čiji se rezultati pokazuju u pravom svetlu samo ukoliko se sagledaju polazeći od onoga na osnovu čega su i izvedeni. Lokov čitalac, dakle, neće imati pravu sliku o njegovoj misli ukoliko bude jednostavno pratio reč Lokove filozofije, već on mora da isprati i njen duh, odnosno manir mišljenja koji je njom prezentovan. Međutim, mogućnost da se ovaj manir mišljenja razotkrije, te samim tim i prihvati, počiva upravo na osobenoj vezi ovog metoda i ideja, na kojima i putem kojih se on i sprovodi. Otuda je ovaj metod novi put *ideja*, te njegovo razmatranje moramo i započeti analizom Lokovog shvatanja ideje.

LOKOVO SHVATANJE IDEJE I OPAŽAJA

Lokovo razumevanje ideja u bitnom je određeno njegovim empirističkim opredeljenjem: jedini izvor saznanja za Loka je iskustvo, koje sa jedne strane

6 Up. Lok, Dž., *Ogled o ljudskom razumu*, Kultura, Beograd, 1962, str. 24.

7 Up. Carey, D., *Locke, Shaftesbury, and Hutcheson*, str. 38-39.

8 Up. Lok, Dž., *Ogled o ljudskom razumu*, str. 93.

dolazi van nas, putem čulnog opažanja, a sa druge strane dolazi od specifično shvaćene samosvesti, odnosno iskustva nas samih. U prvom slučaju mi imamo ideje senzacije (opažaje), u drugom ideje refleksije.⁹ Ideje, čije je poreklo ovim ocrtano, Lok shvata kao „ono čime se [...] duh bavi dok misli”,¹⁰ a mogućnost njihovog proučavanja smatra dokazanom na osnovu činjenice da je „svaki čovek sam u sebi svestan da misli”.¹¹

Međutim, iako je ovim rečeno da su ideje kao predmet filozofske analize nesumnjivo i jasno date na uvid svakom čoveku, takvo njihovo istraživanje ipak po Loku mora biti pripremljeno.¹² Naime, koliko god da su ovi sadržaji svesti nama neposredno dati i zapravo predstavljaju ono sa čim se kao svesna bića najpre susrećemo, to ne znači da ih mi kao takve uvek shvatamo i prihvatamo. Naprotiv, naše razumevanje saznavnih procesa i same svesti posredovano je pojmovima koje smo usvojili obrazovanjem i na osnovu tradicije, te je samim tim i iskrivljeno. U tom smislu Lok u *Ogledu* postojano potencira teze o načinu na koji deca uz pomoć jezika grade svest o opštim, apstraktnim pojmovima,¹³ a njegov konačni rezultat u pogledu razumevanja razuma i čulnosti bitno će se razlikovati od njihovih tradicionalnih određenja.

Lok, na primer, kao predmet svojih analiza potencira istraživanje razuma.¹⁴ Naime, on smatra da se delatnost razuma zatiče u svakodnevnicu bez izuzetka, ali da je ona tu, iako uvek na delu, nedovoljno jasno zahvaćena da bi se mogla valjano teorijski razmotriti. Lok kaže: „Razum, kao i oko, čini da vidimo i opažamo sve druge stvari, ali sam sebe ne opaža; potrebna je veština i trud da bismo ga udaljili i učinili njegovim vlastitim predmetom”.¹⁵ Stoga je, po Loku, neophodno uspostaviti osobenu distancu u odnosu na ove svakodnevne situacije, kako bi se delatnost razuma izvukla iz svoje podrazumevane i prikrivene prisutnosti i dovela u teorijski fokus.

Takav postupak, međutim, ni najmanje nije samorazumljiv; on, zapravo, odlikuje samo filozofiju i samo je njoj primeren, jer je delatnost razuma na nivou svakodnevnog života sama po sebi dovoljna i ne zahteva osobeno teorijsko razmatranje kako bi se ostvarivala ili legitimisala. Drugim rečima, postupak koji ovde treba sprovesti kako bi se razumelo ono što se prirodno i svakodnevno dešava sa našom svešću i saznanjem sam nije ni prirodan, ni

9 Up. isto, str. 94.

10 Isto, str. 93.

11 Isto.

12 Up. Bennett, J., *Locke, Berkeley, Hume. Central themes*, Oxford University Press, Oxford, 1971, str. 5.

13 Up. isto, str. 29, 31-34; Lennon, T. M., „Locke on ideas and representation”, str. 235.

14 Up. Lok, Dž., *Ogled o ljudskom razumu*, str. 19.

15 Isto.

jednostavan: on zahteva *veštinu i trud* na osnovu kojih bi se ono putem čega *vidimo i opažamo sve druge stvari* sada učinilo *vlastitim predmetom*, te i samo postalo vidljivo.

Stoga se ovde susrećemo sa metodom: proučavanje naše svesti, a u konkretnom delatnosti razuma, zahteva osoben misaoni postupak, koji jeste omogućen načinom na koji saznanje i svest prirodno funkcionišu, ali nije njemu nužno identičan.¹⁶ Prvi korak takvog metoda je, tako, distanca, *udaljavanje* od onoga što omogućava da *vidimo i opažamo sve druge stvari*, kako bi se ono samo učinilo predmetom proučavanja: da bi se delatnost razuma ispravno teorijski mogla zahvatiti, neophodno je da se uzdržimo od uobičajenog načina mišljenja, te da zauzmemo nov misaoni stav. Predmet našeg istraživanja, delovanje razuma, biće vidljiv tek na osnovu tog novog misaonog stava.

Ovaj korak Lokov ključan je za njegov *novi put ideja*: praktično su svi ostali koraci pripadni ovom metodu njegove posledice. Taj prvi i ključni Lokov korak iscrpljuje se u zahvatanju sopstvene svesti i njenih sadržaja *kao ideja*, odnosno u fokusiranju svesti na nju samu – svest postaje sopstveni predmet. Ukoliko se taj korak ne načini, ideje, iako na delu prisutne, nisu kao takve i vidljive, te stoga ne mogu ni da se analiziraju: u tom smislu tek Lokov novi put ideja, odnosno metodski korak kojim Lok započinje istraživanje, obezbeđuje i predmet tog istraživanja – ideje. Mesto ideje kao ključnog pojma Lokove filozofije nalazi se u ovom okretu, te su tako ideje date tek kada je „svaki čovek sam u sebi svestan da misli”.¹⁷

Međutim, iako na prvi pogled samorazumljiv, budući deo kako racionalističkih pozicija Lokove savremenosti, tako i tradicije filozofije kojoj se on suprotstavlja, ovaj prvi korak novog puta ideja izvanredno je inovativan, budući da Lok okret svesti ka sebi sprovodi striktno empiristički. Lok, naime, našem razmatranju neće ispostaviti osoben tip misaonih akata, osobenu, od čulnosti oslobođenu delatnost čistog razuma kao izvor i mesto samosvesti, već će samosvest konstatovati u svakodnevnom iskustvu, kao njegov integralni deo. U tom smislu okret ka svesti rezultovaće u prvom redu *svešću o ideji senzacije* – svešću da *imamo svest* o nekom predmetu, da imamo svest koju smo zadobili opažanjem. Opažanje, tako, sasvim u duhu empirističke orijentacije, postaje za Loka kamen temeljac kako njegove filozofije, tako i njene legitimacije u vidu metoda. Opažaj, međutim, nije samo primer povodom kog uopšte postajemo svesni toga da imamo ideje, već je on takođe i

16 Up. Lowe, E. J., *Routledge Philosophy Guidebook to Locke on Human Understanding*, Routledge, London/New York, 2002, str. 176.

17 Lok, Dž., *Ogled o ljudskom razumu*, str. 93.

model na osnovu kog će Lok razumeti šta ideja jeste i na koji je način konstituisana.

Drugim rečima, Lok ovde neće na osnovu samosvesti konstatovati svest, pa povratno utvrditi da bez svesti nema ni samosvesti, nego će pokušati da polazeći od svakodnevne, predteorijske situacije mišljenja, kao njegove bazične situacije, izvede na videlo sve njegove konstitutivne aspekte. Utoliko smo prethodno tvrdili da je korak od svakodnevnog iskustva ka njegovom teorijskom razmatranju ključan: ovaj korak, iako nebrojeno puta ponovljen u filozofiji, kod Loka ima osoben karakter i jedino se na osnovu takvog karaktera može ispravno razumeti. Ukoliko se, prateći Loka, u okretanju ka sopstvenoj svesti odvojimo od konkretnog misaonog akta koji postaje predmet takvog razmatranja – od opažaja – promašićemo Lokove namere; da bi se pratio novi put ideja, misao mora biti oprezna i pažljiva u svojim kretanjima.

EMPIRISTIČKO SHVATANJE IDEJE

Lokov metod istraživanja svesti i saznanja, novi put ideja, započinje okretom svesti ka samoj sebi. Ovaj okret, kako smo videli, za svoj fokus proglašava same procese mišljenja i svesti, te tako konstituiše i predmet daljih razmatranja: naša svest postaje vidljiva kao svest, odnosno kao ideja. Ipak, način na koji je ovaj okret izveden uslovljava i način na koji se svest otvara za teorijsku analizu, odnosno određuje ono šta se nakon okreta vidi. U tom smislu Lokovo shvatanje ideje unapred je vođeno njegovim metodom i načinom okreta ka svesti kao njegovim prvim korakom.

Kao što smo već naglasili, Lok će insistirati na tome da se u ovom okretanju zadržimo na mestu od kog smo okretanje i započeli – na konkretnom i pojedinačnom čulnom opažaju. Celokupno dalje određenje ideje u svim njenim konstitutivnim aspektima biće kod Loka izvedeno tek s obzirom na ovaj pojedinačni i konkretni čulni opažaj, odnosno *unutar njega*: Lok neće unapred pretpostaviti šta je ovim okretom dato, ni na osnovu čega je dato, već će se zadržati u opažaju i intenzivno razmatrati upravo njega. U tom smislu Lokov novi put ideja predstavlja razmatranje *o idejama i pomoću ideja*: ukoliko razmatramo ideju, a za razmatranje smo je zadobili okretom ka svesti, mi ne moramo ići dalje od nje, jer je predmet našeg istraživanja dostupan. Štaviše, mi ni ne možemo ići dalje od tako shvaćene ideje, jer je svaka druga ideja kojom bismo se mogli baviti dostupna tek s obzirom na isti, prethodno ocrtan postupak.

Drugim rečima, ovde se ne radi o tome da se jedna misao – konkretan čulni opažaj – opredmeti, da se iz nje izade, te da se ona naknadno rasvetli

i razmotri drugom mišlju, bila ona ideja senzacije ili ideja refleksije; takav postupak sasvim je stran Loku. Nasuprot tome, Lok ostaje na poziciji jedne misli, jedne ideje, jednog opažaja i kreće se *unutar njega*: okret koji se izvorno sprovodi polazi od ovog opažaja, ali i ostaje u njemu. Prvi rezultat takvog okretanja samim tim je svest o tome da opažajem mi zapravo ne zahvatamo sam predmet, već našu *svest o predmetu* – jednu *ideju senzacije*. Drugim rečima, prvi rezultat takvog okretanja je svest o tome da *imamo svest* o nekom predmetu.

Na osnovu ovako zadobijenog i određenog domena istraživanja, Lok nastavlja sa analizom ideja i čini to unutar konkretne ideje senzacije čije je postojanje ustanovio. Njegova analiza biće ograničena na tu ideju, te će prvi njen rezultat, prvo što sada postaje vidljivo, biti njoj imanentne odlike. Reč je o strukturi takve ideje – o tome da je ona *usmerena na neki predmet*, odnosno da ona *ima nekakav sadržaj*; u tom smislu Lok tvrdi da pojam ideje označava „sve što je predmet razuma dok čovek misli”.¹⁸

Analiza ovako sagledane strukture svesti veoma je važna za Lokovu misao, i ona bitno određuje karakter empirističkog usmerenja njegove filozofije. Naime, budući da je ovde reč o čulnom opažaju, ideji senzacije, onda možemo tvrditi da je naša ideja neposredno usmerena na neki čulima predstavljen predmet opažanja. Ipak, ovaj zdravorazumski zaključak nije i Lokov, iako mu se on često nepravedno pripisuje. Lokovu poziciju možemo preciznije uočiti ako se vratimo na prvi korak njegovog metoda.

Naime, prvi korak metoda, okret ka svesti, nije rezultovao svešću o nama spoljašnjem predmetu, već svešću o sopstvenoj svesti, o ideji. Samim tim, budući da zahvatanjem ideje zapravo zahvatamo našu svest, a ne materijalni predmet, ono što je ovde dato pod zastavom predmetnosti iznova je sama svest, njen predmetni sadržaj.¹⁹ Zapravo, budući da Lok pojam ideje ne koristi za označavanje mentalnih akata nezavisno od njihovog predmeta, već isključivo za predmet svesti – mišljenja ili opažanja – predmetni karakter ideje ispostavlja se kao njen suštinski karakter.²⁰ Preciznije rečeno, okretom ka svesti mi zadobijamo uvid u njenu strukturu, a za nju se ispostavlja da je predmetnog karaktera – da je svest uvek *svest o predmetu*. Predmetnost van-

18 Isto, str. 24.

19 Up. Bennett, J., *Learning From Six Philosophers*, Vol. II, Oxford University Press, Oxford, 2001, str. 1, 11.

20 Up. Chappell, V., „Locke’s Theory of Ideas”, u: V. Chappell (ed.), *The Cambridge Companion to Locke*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, str. 28, 29.

mentalnog karaktera, sam objekat opažanja, nije u fokusu Lokovog interesa, o čemu on i neposredno svedoči.²¹

Ovakav Lokov uvid imaće vrlo značajne posledice po dalji razvoj empirističke filozofije njegovog vremena. Naime, prateći ovaj manir mišljenja, Barkli će izvesti celokupno svoje razumevanje aspraktnih ideja, koje Hjum smatra „jednim od najvećih i najdragocenijih otkrića” filozofije svog vremena.²² Barklijev stav radikalizuje Lokovo objašnjenje apstraktnih ideja, prema kom one predstavljaju rezultat *rada duha*, odnosno procesa apstrahovanja kojim se pojedinačne ideje posmatraju „onakve kakve su u duhu”, nezavisno od veze svojih sadržaja sa uslovima nastanka ideje.²³ Drugim rečima, proces apstrahovanja menja način na koji posmatramo pojedinačnu i konkretnu ideju, te se ona uzima kao „opšti predstavnik svih ideja iste vrste” i dodeljuje joj se opšte ime.²⁴ Takvo opšte ime, međutim, nema svoj vanmentalni korelat, u vidu nekog „opšteg” bića ili entiteta, poput supstancije, već ono postoji samo za svest.

U skladu s tim, dosledno prateći Lokove intuicije, Barkli, međutim, insistira na tome da apstraktne ideje uopšte ne postoje, odnosno da su ideje koje mi označavamo kao apstraktne zapravo uvek konkretne ideje, kakve dobijamo opažanjem.²⁵ Drugim rečima, Barkli će izbeći nejasnoću koju Lokova filozofija ostavlja otvorenom – da li se pojedinačna ideja pretvara u apstraktnu radom razuma, ili se ona samo tretira kao apstraktna, iako zapravo ostaje sasvim konkretna – te će se opredeliti za drugu opciju. Na ovom primeru može se jasno sagledati u kojoj meri je Lokov način mišljenja, odnosno *New Way of Ideas* bio uticajan – ovakav Barklijev stav neposredna je posledica osnovne teze ovog metoda, odnosno mišljenja koje ostaje u okvirima opažaja i polazeći od njega reflektuje na svoje funkcije.

Tako Lok svojim metodom ne samo da obezbeđuje ideje kao predmet istraživanja svoje filozofije, već takođe određuje i njihov karakter. Kako smo videli, ideja u ovom registru predstavlja jednu misao, odnosno osnovnu jedinicu svesti, no kao takva ona uvek ima predmetni karakter. Drugim rečima, naša svest o ideji za Loka je uvek svest o nekoj konkretnoj ideji, o nekoj konkretnoj misli, a samim tim o nekom sadržaju mišljenja. Ovakva ideja,

21 Up. Yolton, J. W., *John Locke and the Way of Ideas*, Clarendon Press, Oxford, 1968, str. 93-94.

22 Up. Hjum, D., *Rasprava o ljudskoj prirodi*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983, str. 27-28.

23 Up. Lok, Dž., *Ogled o ljudskom razumu*, str. 155.

24 Up. isto.

25 Up. isto, str. 19-20.

međutim, istovremeno predstavlja našu svest o sopstvenoj svesti, odnosno metodski izborni uvid u to da uopšte imamo ideje i svest.

Tako se Lokov pojam ideje postavlja donekle dvogubo: sa jedne strane on, slično tradiciji, označava okret ka sopstvu, okret ka svesti koji samu svest postavlja za predmet istraživanja. Sa druge strane, međutim, ovaj predmet istraživanja nije nikakva čista misao, oslobođena od sadržaja bilo koje, pa i empirijske vrste, već je u pitanju upravo konkretno mišljenje, onakvo kakvo je prisutno i u svakodnevnom, vanteorijskom kontekstu.²⁶ Ono što Lokov metod ovde obezbeđuje je samo nov teorijski pogled na ono već dato i prisutno u svakodnevnom mišljenju, nikako uvid u neki osobeno teorijski registar mišljenja kao takvog, mišljenja „po sebi”, mišljenja koje u refleksivnom zahvatu nadilazi svoju primarnu datost.

Međutim, budući da, kako smo videli, način razumevanja ideje uslovljava i dalje razumevanje celokupnog domena svesti i svih njenih saznanjnih funkcija, onda moramo zaključiti da će Lok polazeći od konkretnog opažaja i datosti konkretne misli za teorijsko razmatranje morati da izvede i objašnjenje svih onih funkcija mišljenja koje se tradicionalno vezuju za čistu misao, za od čulnosti oslobođen rad razuma. Ovaj zadatak predstavlja dalje Lokovo proširenje analize ideja senzacije u smeru ideja refleksije, a njegovo rešenje zapravo odgovara na već pomenuti proklamovani cilj *Ogleda* – istraživanje razuma.

SAMOSVEST, IDEJE REFLEKSIJE I PROCESI SAZNANJA

Lokov novi put ideja, kako smo videli, strogo je empiristički određen: budući da u duhu nema ničega što nije stečeno iskustvom, i to prevashodno čulnim opažanjem, onda se i sam metod mora držati granica koje su iskustvom ocrtane i postavljene. U tom smislu Lok prati ideju senzacije i ostaje u njenim okvirima, te polazeći od takvog razmatranja izvodi i karakteristike koje važe za svaku ideju: prethodno ocrtana predmetna struktura svesti tako važi i za ideje senzacije i za ideje refleksije, i za proste i za složene ideje.

Predmetni karakter ideja, koji smo izdvojili kao primarni rezultat određivanja ideje polazeći od novog puta Lokovog mišljenja, nije, međutim, i poslednji njegov rezultat. Imajući u vidu da njegova filozofija treba da objasni sve one elemente našeg mišljenja koje su, makar i pogrešno, objasnile i njemu rivalske filozofije, poput Dekartove, Lok preuzima težak zadatak da iz iste

26 Up. Ayers, M., *Locke. Epistemology and Ontology*, str. 124.

perspektive obrazloži i procese koji se obično vezuju za rad razuma, a naročito i problem samosvesti, kao uporišta zastupnika postojanja urođenih ideja.

Lokovo rešenje ovih problema neposredno se može sagledati praćenjem načina na koji on razmatra i objašnjava ideje refleksije, već naznačene kao drugi dopušteni vid ideja s obzirom na njihovo poreklo. Međutim, ideje refleksije ne treba, po racionalističkom modelu, razumeti kao rezultat naročitog, od čulnog iskustva oslobođenog rada našeg duha, kao nešto što se može odvojiti od ideja senzacije.²⁷ Naprotiv; ideje refleksije zatiču se u našem duhu tek s obzirom na već postojeće ideje senzacije, koje najpre (kao deca) i dobijamo i čijim razmatranjem tek možemo zadobiti i ideje refleksije. Lok kaže: „Drugi izvor iz kog iskustvo snabdeva razum idejama jeste opažanje radnji našeg duha u nama, *kad se on bavi idejama koje je stekao*” [kurzivom istakla U.P.].²⁸

Ukoliko pratimo Loka, možemo na osnovu ovoga zaključiti da duh do ideja refleksije, čiji predmetni sadržaj nije svodiv na sadržaje zadobijene čulnim opažanjem, ipak dolazi tek uz pomoć ideja senzacije, odnosno na osnovu opažanja. Ovu naizgled paradoksalnu tvrdnju možemo razumeti tek praćenjem novog puta ideja, odnosno daljim razvijanjem naših prethodnih analiza.

Naime, ukoliko smo prethodno zaključili da je Lokov manir mišljenja takav da ostaje unutar zatečene ideje, te da joj pristupa nekom vrstom intenzionalne analize, te ako smo već ustanovili da ideje senzacije pokazuju predmetni karakter ideja uopšte, sada možemo pitati kako je moguće da ne izlazeći van opažaja duh zadobije ideju čiji se predmetni karakter i sadržaj bitno razlikuje od onog senzitivno datog? Rešenje tog pitanja možemo uvideti ukoliko se setimo da je ideja u svom primarnom zahvatu, na osnovu prvog koraka metoda, bila shvaćena upravo kao naša *svest o predmetu*; utoliko je sa tom idejom istovremeno dat i njen senzitivno-predmetni sadržaj, ali i činjenica da je reč o svesti o takvom sadržaju.

Drugim rečima, novi put ideja u ovom slučaju vodiće nas od fokusa na jedan aspekt datosti ideje ka fokusiranju drugog takvog aspekta: unutar iste ideje – ideje senzacije – i ne izlazeći van nje mi smo jednako u stanju da zahvatimo i fokusiramo kako njen predmetni sadržaj, tako i činjenicu da je takav sadržaj dat za neku svest. U prvom slučaju govorićemo o ideji senzacije u punom smislu te reči; u drugom slučaju, međutim, zadobićemo nov sadržaj mišljenja – svest koja se ne tiče nekog svesti stranog, ali njom predstavljenog predmeta, već se odnosi na samu svest. Takve ideje Lok označava

27 Up. Bennett, J., *Locke, Berkeley, Hume*, str. 22.

28 Lok, Dž., *Ogled o ljudskom razumu*, str. 94.

kao ideje refleksije, iako je njihova datost praktično istovremena sa datošću ideja senzacije.²⁹

Lokov *New Way of Ideas* i ovde treba pažljivo pratiti. Naime, ovako oertana mogućnost da se stekne uvid u sopstvenu svest, odnosno da se reflektuje na sopstvene misaone procese, i sama, u skladu sa duhom ovog metoda, ostaje u okvirima konkretne i pojedinačne ideje senzacije o kojoj je reč. Drugim rečima, Lok ovde neće olako preći na tvrdjenja o našem duhu, sopstvu, razumu i slično, već će sve ove pojmove, jednako kao i sve operacije i funkcije mišljenja, razmatrati s obzirom na okvire postavljene konkretnim čulnim opažajem.

Primeru radi, pojam sopstva, u skladu sa prethodno iznešenim, kod Loka će biti shvaćen po modelu psihološkog ega: kao nešto što je dato samo unutar konkretne i pojedinačne ideje. U tom smislu čak ni misaoni tok, odnosno smena jedne ideje drugom, neće biti utemeljen u nekoj vrsti sopstva kao supstratumu koji takvom toku podleži, već se Lok zadržava na samom tom toku i smeni ideja, jer mu njegov metod ne obezbeđuje korak van njih. U najboljem slučaju, jedinstvo takvog toka ideja kod Loka se opravdava i objašnjava pozivanjem na fenomen sećanja, no on izvesno ne implicira nikakve dalje metafizičke obaveze.³⁰

Slično stvari stoje i sa obrazloženjem operacija duha koje bismo u duhu tradicije vezali za rad razuma ili samosvesti, poput stvaranja opštih ideja, nečulnih sadržaja svesti i slično. Za svaki od ovih slučajeva Lok će pokušati da ponudi objašnjenje u skladu sa prethodno oertanim okvirima svog metoda, *misleći o idejama (i) putem ideja*.³¹ Ovakav Lokov postupak nije iznenađujući, budući da predstavlja samo jedan aspekt njegovog načelnog stava da su ideje predmeti opažanja i mišljenja, odnosno da za svaku ideju postoji korespondentni akt mišljenja ili opažanja.³²

Drugim rečima, Lok smatra da je jedini način da se stupi u istraživanje svesti i saznanjnih procesa razmatranje ideja, kao osnovnih jedinica svesti. Ovakvo stanovište implicira da takav teorijski zahvat uvek neposredno zahvata tek konkretnu ideju, a nikako neki misaoni proces, strukturu saznanjnih moći i tome slično: iako smatra da ovi procesi i strukture postoje, Lok ne misli da se oni uvidom duha mogu i neposredno opaziti. O njima se može

29 Up. Ayers, M., *Locke. Epistemology and Ontology*, str. 42.

30 Up. Thiel, U., *The Early Modern Subject*, Oxford University Press, Oxford, 2011, str. 99-100, 102.

31 Up. Bennett, J., *Learning From Six Philosophers*, Vol. II, str. 3-4.

32 Up. Chappell, V., „Locke's Theory of Ideas”, str. 28.

samo misliti, odnosno o njima nešto možemo znati samo putem zaključivanja koje će pitati o poreklu ideja, onakvih kakve zatičemo u svom duhu.³³

Drugim rečima, struktura svesti i njeni procesi nama su dati posredno, putem ideja kao njihovih posledica.³⁴ U tom smislu ideje svojim karakterom svedoče o postojanju i delovanju nekih procesa u svesti, budući da se njihova datost ne može drugačije opravdati. Na primer, apstraktne ideje svedoče o postojanju sposobnosti drugačije od opažanja, budući da ideju supstancije ili trougla uopšte ne možemo zadobiti čulnim opažanjem. Ipak, jednom uspostavljeno, ovo svedočanstvo o moći saznanja drugačijoj od opažanja ne legitimise bilo kakav zaključak o tome kakva je moć u pitanju: njen karakter nećemo unapred pretpostaviti, oslanjajući se na tradiciju i prethodno usvojena znanja, već ćemo ga ocrtati kompleksnim umrežavanjem funkcija putem kojih nam se on pokazuje na osnovu različitih apstraktnih ideja. Napokon, tako ocrtano polje delovanja „nove” saznajne moći biće u krajnjem koraku iznova vraćeno na konkretne ideje senzacije, te spram njih samereno: na osnovu toga proističe i puno objašnjenje problema, u vidu sagledavanja mogućnosti da se ostajući na konkretnoj ideji senzacije zadobiju predmetni sadržaji ideja karakteristični za apstraktne ideje – konkretna ideja uzima se kao opšti predstavnik svih ideja iste vrste.³⁵

Lokove analize ovako predstavljenog karaktera, naravno, često su veoma problematične, čemu naročito doprinosi i već pomenuta činjenica da on ne naglašava postupak kojim dolazi do rezultata koje prezentuje. Ipak, ovako predstavljeno razmatranje samosvesti, struktura i procesa saznanja oslobađa Loka od bilo kakvih metafizičkih pretpostavki o duhovnoj supstanciji u duhu Dekarta. Lok ostaje na, savremenim rečnikom rečeno, fizikalističkoj poziciji, odnosno on sudove fizike svog vremena usvaja kao poslednju reč o (ontološkoj) strukturi stvarnosti. Iako u svojoj teoriji saznanja neće usvojiti i rečnik takve fizike, kao savremeni fizikalisti, njegova misao je vođena idejom da je reč o istraživanju domena čije postojanje ne treba naročito utvrđivati i opravdavati, odnosno o čijem postojanju nije potrebno naročito metafizički promišljati. Utoliko je Lok, slobodan od svega sem od datosti i načina datosti predmeta svog istraživanja, svoj novi put ideja razvio kao osoben komentar na samu tu datost: uprkos nedostacima konkretnih analiza, ne smemo zanemariti da je ovaj metod u svojoj postavci jednostavan, elegantan i produktivan, a da je sam Lok u njegovoj primeni dosledan.

33 U tom smislu sve naše saznajne moći stoje ili padaju zajedno. Up. Ayers, M., *Locke. Epistemology and Ontology*, str. 138-139.

34 Up. isto, str. 142.

35 Up. Lok, Dž., *Ogled o ljudskom razumu*, str. 155.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Lokov novi put ideja, misao o striktno empirističkom načinu istraživanja svesti i njenih procesa, predstavlja jedno od ključnih mesta konstituisanja novovekovne filozofske misli. Izvedena u neposrednoj komunikaciji sa Dekartom, a implicitno sa nasleđem sholastike i renesanse, Lokova filozofija biće daleko uticajnija po načinu mišljenja koji utvrđuje i sprovodi nego po konkretnim sadržinskim rešenjima. Činjenica da čak i u zasnivanju psihologije kao pozitivne nauke u XIX veku još uvek možemo pronaći uticaj Loka dovoljno svedoči o značaju njegove misli.

Kao što je već rečeno, metoda strana Lokovog projekta mahom je za interpretatore ostala u drugom planu, te je stoga izvanredno teško zaobići ustaljena tumačenja i predstave o njegovoj misli. Ipak, iako nenaglašena u njegovim delima, Lokova metoda misao sasvim je u duhu doba u kom je živio, ne ponajmanje i s obzirom na problemsko polje otvoreno razvojem modernog pojma nauke. Lok je, kako smo videli, bio pristalica ove nove nauke, po opredeljenju atomista i zastupnik ideje praznog prostora. Sklonost ka mehanicističkoj fizici implicira da je Lokova teorija saznanja, ponuđena u *Ogledu*, zapravo dvostruko postavljena.³⁶ Sa jedne strane, njeno izvođenje i osmišljavanje oslanja se na već prihvaćene okvire fizike, te stoga ova nauka o svesti treba da bude usklađena sa njenim pretpostavkama i rezultatima. Sa druge strane, međutim, filozofi novovekovlja bili su duboko svesni potrebe da se osvetle okviri unutar kojih nastaju znanja tako postavljene fizike, odnosno njene sazajne i metode pretpostavke.³⁷ U tom smislu Lokova teorija saznanja povratno treba da bar sa jedne strane utemelji novu fiziku kao nauku, a komplementarnost metoda i rezultata dve nauke treba da služi kao dokaz ispravno sprovedenog zadatka.

Napokon, iz savremene perspektive Lokov novi put ideja može se na prvi pogled učiniti sličan fenomenološkim analizama, a implicitni odnos njegove teorije saznanja i fizike Huserlovoj (Edmund Husserl) ideji filozofije kao stroge nauke. Ipak, uprkos povremenim sličnostima, reč je o dva bitno različita projekta: razlika se najpre očituje u razlici njihovih metoda, a potom i u rezultatima njihove primene, konkretnim analizama. Dok će fenomenologija nastojati da istraži i na videlo iznese ne samo način datosti, već i strukturu fenomena, Lokov metod ne vidi slojeve datosti, već, uslovno rečeno, njene

36 Up. Lowe, E. J., *Routledge Philosophy Guidebook to Locke on Human Understanding*, Routledge, London/New York, 2002, str. 11-12.

37 U tom duhu Lokova razmatra i tradicionalne probleme logike s obzirom na nove zahteve naučnog metoda. Up. Ayers, M., *Locke. Epistemology and Ontology*, str. 80-82.

horizontalno raspodeljene aspekte. Lokova teorija saznanja je analiza empirijske svesti, i ona Okamovom oštricom seče sve što takvoj svesti ne pripada i što potrebuje udaljavanje od čulnog opažanja. Činjenica da je uprkos tome Lok uspeo da ponudi zanimljivu i uticajnu teoriju o radu razuma, samosvesti i drugim saznajnim procesima svedoči o suptilnosti naizgled grubog empirističkog, a u osnovi novog puta ideja.

LITERATURA

- Ayers, M., *Locke. Epistemology and Ontology*, Routledge, London/New York, 2005.
- Bennett, J., *Locke, Berkeley, Hume. Central themes*, Oxford University Press, Oxford, 1971.
- Bennett, J., *Learning From Six Philosophers*, Vol. II, Oxford University Press, Oxford, 2001.
- Carey, D., *Locke, Shaftesbury, and Hutcheson*, Cambridge University Press, 2005.
- Chappell, V., „Locke’s Theory of Ideas”, u: V. Chappell (ed.), *The Cambridge Companion to Locke*, Cambridge University Press, 1999.
- Gaukroger, S., „Knowledge, evidence and method”, u: D. Rutherford (ed.), *The Cambridge Companion to Early Modern Philosophy*, Cambridge University Press, 2006.
- Hjum, D., *Rasprava o ljudskoj prirodi*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983.
- Kenny, A., *The Rise of Modern Philosophy*, Clarendon Press, Oxford, 2006.
- Lennon, T. M., „Locke on ideas and representation”, u: L. Newman (ed.), *The Cambridge Companion to Locke’s ‘Essay concerning human understanding’*, Cambridge University Press, 2007.
- Lok, Dž., *Ogled o ljudskom razumu*, Kultura, Beograd, 1962.
- Lowe, E. J., *Routledge Philosophy Guidebook to Locke on Human Understanding*, Routledge, London/New York, 2002.
- Thiel, U., *The Early Modern Subject*, Oxford University Press, Oxford, 2011.
- Yolton, J. W., *John Locke and the Way of Ideas*, Clarendon Press, Oxford, 1968.

UNA POPOVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

LOCKE’S NEW WAY OF IDEAS

Abstract: The philosophy of John Locke is discussed in this paper from the perspective of his understanding of ideas and sensation, in order to reconstruct Locke’s method of thinking. Locke’s method, new way of ideas, is here understood as essentially determined by his empiricist position, and as constitutive of the entire project of his philosophy. The central analysis in this

paper is focused on the consideration of connection of perception, ideas, and the philosophical way of thinking which is defined by them.

Keywords: John Locke, ideas, method, new way of ideas, sensation

Primljeno: 25.02.2016.

Prihvaćeno: 08.05.2016.